Tarja Laukkanen

Spinozasta kestävään luovuuteen

– Maija-Riitta Ollilan juttusilla

”Minulla on varmasti auktoriteettiongelma. Tosin olen itse sitä mieltä, että muilla on auktoriteettiongelma.” Maija-Riitta Ollilan puheista tihkuu itsekriittinen huumori. Räiskyvä nainen on paistatellut julkisuuden parrasvaloissa ja sparrannut auditorioittain kauppa- ja virkahenkilöitä. Väiteltyään 1993 hän on opettanut Helsingin yliopistossa ja Kauppakorkeakoulussa sekä kirjoittanut tieteen popularisoinnin hengessä seitsemän kirjaa. Nyt luennointiyrittäjäksi palannut Ollila sanoo, että me kaikki olemme laumaeläimiä, eikä se ole pahasta.

Maija-Riitta Ollila filosofoi jo pikkutyttönä. Päiväkirjaan tallentui pohdintoja ajan luonteesta 12-vuotiaana. Pienviljelijäkodissa ei ollut saatavilla valtavan paljon kirjallista aineistoa. Suurin mullistus oli, kun teossarja ”Tiedon portaat” alkoi ilmestyä.

”Hämmästytin nukkuvat vanhempani ryntäämällä aamulla ilmoittamaan, että kirjassa pohdittiin, ovatko tuolit todella olemassa. Sepä olikin ikävä kysymys. Jäi kiusaamaan ikipäiviksi, mitä onkaan olemassa. Ja nyt olen sitä mieltä, että eläkkeellä kirjoitan metafysiikkaakin.”

Ollila pääsi opiskelemaan psykologiaa Turun yliopistoon. ”Siitähän olisi pitänyt urjeta kelpo ura, asiallinen työ ihmiselle, mutta tuli vastaan vanha totuus: psykologia on tiede, jossa vallitsee kokeellinen metodija käsitesekaannus. Naantalin mielenterveystoimistossa otin potilasta odotellessani hyllystä erään teoksen, joka kuuluu jokaisen hoitajan käsikirjastoon. Luin lauseen: ’Naisen raskaudenpelon syynä on kastraatioahdistus.’ Ajattelin, että ’Niinpä, antaa olla tasaraha vaan!’ Tapaus auttoi suuresti päättämään, että ura sillä sektorilla oli ohi.”

Ollila siirtyi käytännöllisen filosofian opiskelijaksi. Gradunsa hän laati Spinozan determinismistä ja jännitteistä *Etiikka*-teoksen ensimmäisen ja viidennen osan välillä. ”Kun 22-vuotiaana päätin kääntyä opiskelemaan filosofiaa, niin kaikki olivat sitä mieltä, että se on aivan järjetöntä. Silti se oli ehdottomasti fiksuin liike, jonka olen elämässäni tehnyt.”

Esillä

Ollila on Suomen naisajattelijoista ehkä tunnetuin. Miltä julkisuus tuntuu?

”Se oli aikanaan ongelma ja sitten se muuttui kohtuullisen yhdentekeväksi. Teokseni *Moraalin tuolla puolen* (1997) julkistustilaisuudessa Jorma Kaimio, silloinen WSOY:n johtaja, kääntyi puoleeni: ’Me julkaisemme kirjan, kirjailija hankkii julkisuuden.’ Sellainen *welcome to reality* -väittämä tuntui täydellisen sietämättömältä. Se oli shokki ja kamala asia. Vetäydyin vuodeksi takavasemmalle ja päätin, etten tule enää ikinä esille. Sitten huomasin, miten valtavan pieni julkisuus siitä syntyy, kun julkaisee jotain tylsiä kirjoja. Kun tukan lyhentää, kukaan ei tunne enää. Ja kun se kasvaa takaisin, niin sama tapahtuu taas. Jos yhtäkkiä haluaisi alkaa elämään värikkäästi, niin B-luokan minijulkisuudesta saattaisi kasvaa A-luokan suurjulkisuus. Kun on tylsä perheenäiti, ja muun ajan käy kirjastossa ja apteekissa, ei siinä ole ongelmaa.”

Keväällä Ollila heitti hyvästit vielä yli vuoden jatkumassa olleelle kauppakorkeaprofessuurilleen. Kokouksissa istuminen ei sopinut luonnolle, vielä vähemmän uuden Aalto-kokoonpanon yksiköiden välinen hankaus. Ollila lupasi keskittää kaikki ajatuksensa kesäloman onnistuneeseen viettämiseen.

”Suunnaton intohimoni ovat keittokirjat ja ravitsemuskirjat. Olen ruokafriikki, mutta suhde ruuanlaittoon on pragmatistinen, kun on 12-vuotiaasta saakka tehnyt kotiruokaa heinäväelle.”

Filosofi pysyy silti framilla: keikkakalenteri on täynnä. Ollila on palaamassa yrittäjäbisnekseen, jota hän on tehnyt päätoimisesti 12 vuotta. Mitä sanottavaa filosofilla voi olla yritysmaailmalle?

”Ei sinänsä mitään. Hirveän usein vallitsee yrityksissäkin se harhakäsitys, että esitettävät asiat on jossain oppikirjassa esitetty ja filosofian laitoksella opiskeltu. Vaatii kuitenkin paneutuneisuutta, että löytää sen yhtymäkohdan. Jos filosofia puhuu elämästä, se on sovellettavissa siellä, missä ihmiset elävät. Ei siitä muuten ole kauhean paljoa iloa.”

Ollilan tilaisuuksista noin puolet on julkisen ja puolet yksityisen sektorin tilaisuuksia. Olennaisinta ei ole se, millä puolella ihmiset toimivat, vaan se, että he toimivat. Olivatpa asiakkaat kemijärveläisiä kodinhoitajia tai helsinkiläisiä juristeja, he odottavat puhetta omasta alueestaan. Tehtävänkuva on selvä:

”Olen automaattisesti aina luokkani tyhmin. Olen esitelmöinyt rakennuskoneinsinöörien pölysaneerausseminaarissa. He olivat ilmeisesti ajatelleet noin lähtökohtaisesti, että mitään pölyttyneempää alaa he eivät keksi kuin filosofian, joten mä olin nainen paikallani.”

Ollila paneutuu asiakkaidensa maailmaan. Hän seuraa omia menetelmiään ja pyrkii korjaamaan lähestymistapaansa palautteen mukaan.

”Elämäni suurin tähtihetki oli kutsu Tilastokeskuksen vuosijuhlaan. Se oli hyvin arvokas tilaisuus. Kuvasin tilastotieteilijän työtä, tulevaisuuden haasteita ja roolia yhteiskunnassa. Lopuksi yksi työntekijä tuli sanomaan, että on ihanaa huomata, että kerrankin joku ymmärtää tilastotieteilijää.”

Mitä kuulijat sitten kokevat saavansa irti filosofin puheesta?

”Ilmeisesti jotakin, koska se vaan jatkuu ja jatkuu. Mulla on myös suurasiakkaita eli me vanhennutaan yhdessä. Kirjassani *Johtajan parempi elämä* (2010) olen siirtynyt valtateemoista keskustelemaan päätöksenteon konteksteista *behavioural economics* -pohjalta. Naama on sama vanha ja kulunut, mutta *who cares*, koska juttu on eri.”

Ollila on keskittynyt bisnesmaailmaan, eikä hän ole liiemmälti esitellyt omaa tutkimustaan filosofien ammattifoorumeilla. ”Kun on yrittäjä, niin filosofinen materiaali, jota voi käyttää, määräytyy sen perusteella, millaisia käytännöllisiä tarpeita ihmisillä on. Ideoiden muotoileminen artikkeleiksi ei ole käytännöllisesti järkevää.”

Tutkimuspuoli on hänelle tärkeää, ei ainoastaan filosofian tontilla. Ollila tuntee vetoa erityisesti neurotieteisiin. ”Koen sen valtavan erinomaisena asiana, ettei minun tarvitse elää saamalla filosofisia tutkimuspapereita aikaan eikä tarvitse profiloida tekemistäni sen mukaan, että tietyt journaalit hyväksyvät sen, mitä olen tehnyt. Mulle on aivan sama, missä määrin tällä hetkellä on muodikasta harrastaa *behavioural ethics* -teemaa.

Valokuva: Sami Syrjämäki

Minähän vaan harrastan, koska se on mielestäni tarkoituksenmukaista, enkä sen takia, että tietyt ukot jossain journaalissa määrittelee, mikä on muodikasta ja mikä ei. Mulle filosofia on nimenomaan sitä, että yritän työllä ja vaivalla sulattaa yhteen kaikkea sitä, mitä eri puolilla saadaan ihmisistä ja yhteiskunnasta ja maailmanmenosta tietää."

Ollilan mukaan perinteisessä skolaarissa filosofiassa on lopulta kovin vähän sisältöä, kunhan kaikki tekninen jargon riisutaan pois. Populaaristus vähentää illuusioita ja selvittää, mitä todella kiintoisaa jossain on sanottu, jos mitään. Usein filosofia on Ollilan mukaan samaa Aristoteleen keksimistä uudelleen hieman eri formaateissa. Tämä on himmentänyt vääränlaista hohtoa tutkimuksesta.

Vallasta ja vastuksista

Teräväkielinen nainen ei pelkää poikkipuolisia näkökantoja. "Ulkoapäin ajatellen voisi päätellä, että vaikuttaminen on minulle tärkeää, mutta koen, että se on enemmän varsinaissuomalainen piirteeni täräyttää kysyttäessä lahjomattoman totuus, sopii se sitten kontekstiin tai ei."

Samaan hengenvetoon Ollila kertoo asenteenmuutoksesta. Irakin sodan aikoihin hän tunsi ensimmäistä kertaa elämässään tietävänsä, miten menetellä erilaisissa tilanteissa. Maailma vain syöksyi eri suuntaan. Tämä sai vaikuttamisen halun viriämään.

"Se oli sellaisen vallanhalun heräämisen hetki – ja sitten jo kirjoitinkin kaksi kirjaa vallasta. Yksi osa on vielä kirjoittamatta. Se ei ollut pelkkä akateeminen harjoitus: kiinnostuin vallasta ja sen käyttämisestä."

Masentavasti maailman ongelmista pahimpia on niiden ongelmaluonteen häivyttyminen: köyhyys näyttää "aiheelta, jolle ei ole pienintäkään aikomusta tehdä mitään". Ollila jatkaa: "Kauppakorkeakoulussa todettiin muutama vuosi sitten, että absoluuttisesti köyhien suhteellinen osuus globaalistuvassa maailmassa on vähentynyt. Loppukaneettina todettiin, että köyhien absoluuttinen määrä tosin on kasvanut, koska väestöä on enemmän. Sepä oli valtavan rohkaiseva tieto! Prosentitko sitä nälkää kärsivät vai ihmiset?"

Globaali talous näyttää lepäävän sen varassa, että tasainen talouskasvu huolehtii kaikkien kansantalouksien noususta ja nälkä poistuu kuin itsestään. "Meillä on toinen pikkuongelma eli oman oksan sahaaminen – luonnonvara- ja saastumiskysymys – joka vaatisi aivan toiseen suuntaan menevää toimintaa. Nämä kaksi kehityssuuntaa leikkaa jossain vaiheessa ja mitä sitten tapahtuu?"

Sosiaalinen, ekologinen ja taloudellinen kestävyys eivät kulje rinnatusten. "Jeesus Kristus sanoo *Raamatussa*, että 'köyhät teillä on keskuudessanne aina'. Siitä on jonkin aikaa, kun hän mainitsi tästä. Kunpa se siis olisikin uusi ongelma. Samainen kirja toteaa, että 'luonto huokaa luotujensa alla'. Jos meillä ei ole aikomustakaan saada mitään aikaiseksi, sen pahempi meille."

Ollilan mukaan kasvava puhe vastuullisuudesta tarkoittaa lopulta talouskasvua, kuten kaikki muukin toimeliaisuus. Puhtaasti laadullinen kasvu, joka lihottaisi BKT:tä, muttei aiheuttaisi mitään haittaa luonnolle, on utopistinen ajatus. Vaikka tuottaisimme kohtuullisen immateriaalisiakin asioita, ei niidenkään perusta tyhjästä synny. Omaa luontosuhdettaan Ollila kuvailee välittömäksi ja käytännönläheiseksi. Parikymppiseksi saakka hän vietti kaikki kesänsä pellolla.

"En koskaan lähtenyt minnekään. Ne muutamat kolme vuosikymmentä, jotka olen elänyt muualla, eivät ole jättäneet mitään jälkeä. Olen keskeltä puskaa ja henkisesti monessa mielessä agraariyhteiskunnan tuote. Ei erikseen tarvitse etsiä mitään luontosuhdetta."

Ollilaa harmittaa kotikaupunkinsa Espoon vaisu tuki joukkoliikenteelle, mutta hän karsastaa koko 'ympäristö'-käsitettä. Ihminen muka olisi maailman keskipiste, jota ympäröivät asiat voidaan ottaa huomioon ikään kuin säälistä, vaikka myös ihmisen olemassaolo juontuu häntä ympäröivästä maailmasta. Päästään Ollilan mieliaiheeseen, hokemiin, jotka vähitellen menettävät "hehkunsa mediassa":

"Nyt on jo se vaihe menossa, että 'innovaatio'-sanaa ei voi käyttää enää missään. Se ei herätä mitään edes tutkimuksellisessa kontekstissa. Sanoin jo 90-luvulla, että sanasta on luovuttava. Se saa aikaan allergisen nokkosihottuman."

Ollilaa ilahduttavat hänen TaiKissa syksyllä alkavan poikkitieteellisen Creative Sustainability -kurssinsa arkkitehdit, kauppatieteilijät ja designerit, joissa näkyy henkilökohtaista sitoutumista kasvissyönnistä ekomerkkitietoisuuteen. "Henkilökohtaisesti suuri ilonaiheeni on, että saan elää tämmöisenä aikana, jolloin ihmisestä on viimein alettu ymmärtää jotain. Tutkimusmenetelmät ovat sen suuntaisia, että saadaan muutakin kuin loputonta spekulaatiota."

Tokan sieluisuus

Maailma on Ollilan mukaan monimutkainen ja siksi valmiisiin pakettiratkaisuihin yllyttävä. "Oma poikani oli viisivuotias, kun se tiedotti telkkarin äärestä, että ensin tuo setä sano näin ja sitten vähän ajan päästä noin. Siinä on ristiriita! Ajattelin, että voi laps'raukka, tulee vaikea elämä. Jos joku opettaa filosofiaa lapselle, se opettaa, että auktoriteettia sinällään ei pidä kuunnella. Olen aina tolkuttanut ipanalleni, että minkään näköistä määräystä ei pidä eikä tarvitse noudattaa, jos sen esittäjällä ei ole tolkullisia perusteita."

Ollilan mielestä nykyinen peruskoulu ei tue riittävästi ajattelutaitojen kehitystä. Tämä aiheuttaa ongelmia korkeakouluissa. Esimerkiksi bisnesetiikan opetuksessa pyritään ensin sietämään vaihtoehtojen kirjo ja sitten haetaan tulkintoja tilanteen erityispiirteiden mukaan.

"Ei ole riidatonta ratkaisua, joka etukäteen katsotaan lakikirjasta. Lakikin on tulkinnanvarainen systeemi. Koulussa voidaan antaa se harhakuva, että asioihin on yksi oikea vastaus. Jos koulussa olisi opittu jotain muuta

”Auktoriteettiongelma on sitä, että ihaillaan suuresti muita henkilöitä ja kävellään niiden perässä.”

kuin sen ainoan oikean vastauksen etsintä, josta saa kokeessa täydet pisteet, niin en jatkuvasti törmäisi näihin kysymyksiin.”

Ollila ei kuitenkaan halua korostaa itsellisyyttä liikaa. Nykyajan kulttuuri vaalii yksilöllisyyttä, mutta olemme aina osa katrasta. *Lauman valta*a (2009) eritellyt filosofi ei suhtaudu laumasieluisuuteen yksioikoisesti:

”Etiikan lähtökohdasta kykymme altruismiin ja yhteistyöhön on ollut evolutiivinen menestystarina. Laumakäyttäytymisen myönteiset puolet on pystyttävä säilyttämään. Mutta siihen liittyy kaikkea muuta hupia, kuten sotiminen. Jos joku on yksinään lähdössä sotaan, niin me kutsumme apuun mielenterveystyöntekijät, mutta kun sinne lähdetään kollektiivisesti, syntyy sodasta yhtäkkiä järjellistä ja sankarillista puuhaa.”

Ennen synnyttiin lauman yhteyteen ja pysyteltiin laumoissa. Nyky-yksilöillä, joilla on sopivaa koulutusta ja vaurautta, on mahdollisuus valita ryhmänsä mielensä mukaan kuin shoppaillen. ”Mutta evoluutio sanelee, että lauma vaikuttaa silloinkin, kun yksilö luulee olevansa äärimmäisen yksilöllinen. Erakon käsite ei ole mahdollinen, jos ei ole olemassa laumaa, josta suurieleisesti irrottaudutaan.”

Vapautuva oppii ymmärtämään laumasta johtuvan määräytyneisyytensä ja pystyy jossain määrin säätelemään omaa kohtaloaan valinnoillaan. Jos määräytyneisyyttään ei myönnä, on entistä varmemmin sidoksissa laumaan.

”On suhteellisen helppoa myöntää, että vaikkapa tämän talouslaman takana on ollut kupla, ja kuplat taas edellyttävät syntyäkseen laumakäyttäytymistä. On helppoa myöntää, että muut todennäköisesti käyttäytyvät laumaeläinten tapaan. Moni kuulija ja havaitsija kuitenkin ajattelee itseään täysin poikkeuksellisena tapauksena, johon laumamalli ei millään tavalla sovellu.”

Mihin parveen Ollila itse kuuluu? Ketä kumarrat?

”Auktoriteettiongelma on sitä, että ihaillaan suuresti muita henkilöitä ja kävellään niiden perässä. Toki mua ovat monet filosofit ja kirjailijat inspiroineet, mutta ei mulla ole mitään yksittäisiä suosikkeja. Paitsi Spinoza, jonka ajattelu oli niin paljon aikaansa edellä, että se on vasta avautumassa.”

Ollilan mukaan palasiin hajonneessa nykytiedemaailmassa auktoriteetin merkitys kasvata. ”Periaatteessahan tiede on demokraattista – kaikesta voi ottaa selvää, kun vain opiskelee tarvittavan määrän ymmärtääkseen kulloisenkin alan lainalaisuuksia. Tämä ei kuitenkaan ole käytännössä mahdollista. Niinpä me uskomme usein tieteessä auktoriteettiin, asiantuntijaan.” Myös tiedon omaksuminen vie aikaa.

”Prosessi, jossa tieteen tulokset siirtyvät niin sanotun kadunmiehen ajatteluun, on hidas. Mua on aina häirinnyt Arthur Lovejoyn ajatus, että ihmisiä kiinnostaa filosofiassa hämäryyden paatos. Ei edes haluta ajatella selkeästi. Kiehtoo se puolimystinen elementti, kun lähestulkoon ymmärretään jotain. Kun jotain suurta havisee ympärillä. Lopulta opitaan hokemaan, että tämä ja tämä henkilö sanoi näin ja näin. Se on kaiken kriittisen ajattelun tuhoava lähtökohta.”